Opvattingen over etnische minderheden: etnocentrisme en discours-analyse

M. Verkuyten, W. de Jong en C.N. Masson*

Summary

Attitudes towards ethnic minorities: Ethnocentrism and discourse analysis

Eleven Dutch autochtonous adults living in an old neighbourhood in the centre of the city of Rotterdam discussed in two groups during four evenings the situation in their neighbourhood. Transcripts of the discussions were analysed focussing on the topic of ethnic minorities and inter-ethnic relations. Three dominant interpretative repertoires which the participants used in describing, explaining and justifying their views are identified: own choice, snowed under, and holy cow. They refer to ethnic minorities themselves, the living conditions in the neighbourhood, and the role of authorities and the moral community, respectively. It is argued that these three repertoires provide points of departure in trying to redress these views.

1. Inleiding

Ontwikkelingen in ons eigen land en vooral in nabijgelegen landen zoals België, Duitsland en Frankrijk waar rechts-extremistische groepen steeds meer aanhang verwerven en steeds meer van zich doen spreken, hebben de vraag naar de achtergronden van etnocentrisme en discriminatie opnieuw actueel gemaakt. Wetenschappelijk blijkt het evenwel verre van gemakkelijk om hier greep op te krijgen (zie De Jong, 1986). Zo zijn er conceptuele problemen rond begrippen als etnocentrisme, racisme en vooroordeel: wat moet hieronder wor-

* M. Verkuyten is universitair hoofddocent bij de vakgroep Algemene Sociale Wetenschappen van de sociale faculteit aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. W. de Jong is universitair hoofddocent bij de vakgroep Sociale Wetenschappen van de juridische faculteit aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. C.N. Masson is universitair docent bij de vakgroep Sociale Wetenschappen van de juridische faculteit aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

den verstaan en hoe zijn ze op zinvolle wijze van elkaar af te bakenen? Ov eenstemming hierover ontbreekt en dit is waarschijnlijk niet in de laatste pla te wijten aan de normatieve en politieke lading van dergelijke termen. We wel overeenstemming over is, is dat het in ieder geval gaat om een geheel vl negatieve opvattingen en overtuigingen over andere groeperingen gekoppel aan positieve denkbeelden over de eigen groepering. Het is in deze algemeen beschrijvende zin dat wij over etnocentrisme zullen spreken.

Empirisch gezien komt onderzoek naar etnocentrisme of aanverwante ver schijnselen veelal niet verder dan een cijfermatige inventarisatie van het voo komen van wat op voorhand wordt gedefinieerd als etnocentrische uitsprake Op zich is het zeker nuttig en informatief om te weten hoeveel procent van d bevolking volgens een bepaalde definitie en operationalisatie als etnocentrisc kan worden aangemerkt, maar een dergelijk resultaat levert geen houvast d voor het doorbreken van etnocentrische denkbeelden. Hiervoor is inzicht nod in de aard en structuur van dergelijke denkbeelden. De wijze waarop over etn sche minderheden wordt gedacht en gesproken en hoe daarbij etnocentrisch denkbeelden worden vorm gegeven en uitgewisseld, moet worden bestudeer Van den Berg (1992) heeft uitgewerkt dat een dergelijke studie essentieel is o aanknopingspunten te vinden voor verandering van etnocentrische opvatting en denkbeelden. Traditioneel opinie- of attitudeonderzoek voldoet in dit o zicht niet. Dergelijk onderzoek kent als belangrijk bezwaar dat met afzonderl ke bevooroordeelde uitspraken wordt gewerkt waarbij voorbij wordt gega aan het bredere kader waaraan deze uitspraken in alledaagse gesprekssituati hun betekenis ontlenen. Afzonderlijke uitspraken staan niet op zich maar zi verbonden met referentiekaders die mensen gebruiken bij de interpretatie v ervaringen en gebeurtenissen. Het zijn dergelijke kaders die het inzicht in achtergronden en de structuur van etnocentrische opvattingen kunnen verge ten. Onderzoek naar dergelijke kaders vereist een analyse van de betekenis vl teksten als geheel.

In dit artikel wordt een eerste aanzet voor een dergelijke analyse gegev door na te gaan welke interpretatiekaders door een aantal Nederlandse wijkb woners gebruikt worden in het alledaagse beschrijven, verklaren en legitimer van inter-etnische relaties in een oude stadswijk. Het gaat om een explora van de voorstellingen over de verschillen en de verhouding tussen Nederla ders en etnische minderheden. Om de gevolgde benadering te verduidelijk zal eerst de theoretische achtergrond worden toegelicht.

2. Theoretische achtergrond

Als het gaat om voorstellingen over de positie van etnische minderheden in Nederland en de aard van de Nederlandse multiculturele samenleving, kan theoretisch gezien aansluiting worden gezocht bij het idee van sociale representaties. Dit idee is door Moscovici (1984) in vooral de sociale psychologie geïntroduceerd en bijvoorbeeld gebruikt door Hraba, Hagendoorn & Hagendoorn (1988) in een onderzoek naar de etnische hiërarchie in Nederland. In navolging van Durkheim en in reactie op het overheersende individualistische perspectief in de traditionele sociale psychologie, benadrukt Moscovici het collectieve, gedeelde karakter van cognitieve representaties van mensen. Hij definieert sociale representaties als: 'systems' of preconceptions, images and values, which have their own cultural meaning and persist independently of individual experience (Moscovici, 1982, p. 122). Sociale representaties hebben betrekking op de 'common sense', op het hoe en waarom mensen kennis delen en daarmee een gedeelde realiteit constitueren. Sociale representaties vormen een soort omgeving waarin mensen leven met de eigen betekenissen, waarden en regels. Daarmee dienen sociale representaties om mensen in hun wereld te oriënteren en verschaffen ze een kader voor interpretaties en handelen. Centraal in het idee van sociale representaties is het gedeelde karakter. Sociale representaties zijn niet sociaal omdat ze representaties van de sociale wereld zijn en ook niet zozeer omdat ze sociaal van oorsprong zijn, maar vooral omdat ze gedeeld worden door mensen en daarmee de werkelijkheid constitueren (Jaspars & Fraser, 1984).

Dit idee van sociale representaties heeft onderzoek georiënteerd naar 'common sense' en de wijze waarop mensen over hun sociale werkelijkheid denken en praten. Het idee is evenwel niet zonder kritiek gebleven (zie Potter & Litton, 1985) en de theorievorming krijgt bij verschillende auteurs verschillende accenten.

Drie punten van kritiek zijn voor de uiteenzetting van belang. Een eerste en centraal punt van kritiek betreft de nadruk die in sociale representaties wordt gelegd op het gemeenschappelijke, gedeelde karakter en de koppeling hiervan met sociale groepen. Sociale representaties worden voorgesteld als gedeeld door leden van specifieke groepen. Deze groepen worden in onderzoek veelal vooraf gedefinieerd en vervolgens worden opvattingen en denkbeelden onderzocht. De kritiek is dat deze benadering een te eenzijdige nadruk op het gemeenschappelijke aspect legt ten koste van individuele variaties en verschillen.

Een tweede punt van kritiek is dat er te weinig aandacht is voor de dynamische en flexibele wijze waarop mensen in verschillende situaties de gedeelde voorstellingen of elementen daarvan, gebruiken (Hraba, Hagendoorn & Hagen-

doorn, 1988). Een derde punt is de dubbelzinnige rol van taal in sociale repre-
sentaties. Ondanks het besef dat taal niet zonder meer kan worden gezien als
een direct en neutraal voertuig voor de overdracht van informatie wordt het vin
onderzoek veelal wel als zodanig gebruikt.

Deze punten van kritiek hebben onder meer geleid tot een pleidooi om de re-
latie tussen taal, betekenis en functie centraal te stellen. Potter en Litton (198
stellen voor om het idee van sociale representatie te herformuleren in termen
van een linguïstisch of interpretatief repertoire en om de studie ervan te plaa-
sen in de context van discours. Potter en Wetherell (1987) gaan nog een stel
verder en behandelen discours als onderwerp van studie op zichzelf in plaats
van als ingang tot de studie van sociale representaties.

De notie van interpretatief repertoire is ontwikkeld om inzichtelijk te maken
hoe mensen over hun sociale wereld spreken en hier betekenis aan geven. Een
interpretatief repertoire wordt daarbij gezien als een geheel van termen en be-
grippen die gebruikt worden om gebeurtenissen en situaties te beschrijven,
beoordelen en te verklaren. Het gaat om linguïstische referentiekaders die zich
opgebouwd rond een aantal kernbegrippen, grammaticale constructies en (veel-
al) enkele metaforen. Deze benadering heeft als consequentie dat onderzoek
zich vooral richt op geschreven en/of gesproken vormen van communicatie, die
wel discours.

In dit artikel zal worden getracht om enkele interpretatieve referentiekaders
te identificeren en te beschrijven die sommige Nederlandse buurtbewoners ge-
bruiken bij het discussiëren over etnische minderheden en inter-etnische rela-
ties in de wijk waar ze wonen. Door de analyse van discours zal worden gepre-
beerd inzicht te krijgen in de manier waarop over etnische minderheden in de
wijk wordt gepraat. Een dergelijke analyse is op zich van belang, maar wint aan
betekenis als tegelijkertijd kan worden aangegeven wat de, veelal impliciete
consequenties zijn van het gebruik van een bepaald interpretatiekader en hoe
geven van een bepaalde voorstelling van zaken (Wetherell & Potter, 198
Centraal in discours analyse staat dan ook de vraag naar de discursieve functie
en effecten van het vertoog (Edwards & Potter, 1992). Taal wordt bestudeerd
naar wat het doet. Een beschrijving van een gebeurtenis is een constructie van
die gebeurtenis met een bepaald effect. Er wordt een specifieke voorstelling ge-
geven met specifieke verklaringen en interpretaties waardoor bijvoorbeeld de
eigen positie wordt gerechtvaardigd of vanzelfsprekend gemaakt en de positie
van de ander als ongeloofwaardig of verwerpelijk. Deze nadruk op wat taal doet
of het effect van een vertoog, moet niet worden opgevat als zou de aandacht uit-
gaan naar de intentie van een spreker. Het gaat niet om individuele motieven
maar om de analyse van het vertoog zelf en de consequenties die dat vertoog
voor het denken en oordelen kan hebben. Gemakkelijk is een dergelijke analyse

geenszins omdat het in essentie een kwestie is van interpretatie en het ontwikkelen van veronderstellingen over de effecten van een vertoog. Bij de beschrijving van het onderzoek zullen we nader ingaan op de methodologische vragen die dit oproept.

3. Het onderzoek

Elf volwassen Nederlanders woonachtig in een oude stadswijk in Rotterdam hebben aan het onderzoek meegewerkt. Van de mensen die in deze wijk wonen wordt 40% tot een etnische minderheidsgroepering gerekend en in sommige delen van de wijk ligt het percentage rond de 70%. In totaal wonen er in de wijk 61 verschillende nationaliteiten. De wijk kent een relatieve hoge werkloosheid onder de beroepsbevolking (33%) en geldt als een typische achterstandswijk.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in het kader van 'sociale vernieuwing'. De participanten zijn gevraagd om aan het onderzoek deel te nemen met als achtergrond om mensen zelf aan het woord te laten die in wijken wonen waarop de sociale vernieuwing vooral betrekking heeft. In de introductie en gedurende de bijeenkomsten zijn door ons geen verwijzingen naar etnische minderheden en inter-etnische relaties gemaakt. Bij de aanvang van het onderzoek is aan de participanten duidelijk gemaakt dat het om een onafhankelijk onderzoek ging en dat er geen banden waren met bijvoorbeeld de gemeente. De participanten verschilden in leeftijd (van 30 tot 70) en sekse (zeven vrouwen). Alle elf wonen reeds lange tijd in de betreffende oude stadswijk en de meesten zijn op niet-professionele basis betrokken of betrokken geweest, bij verschillende wijkactiviteiten.

De deelnemers aan het onderzoek zijn één avond per week gedurende vier weken bijeengekomen om te discussiëren over 'sociale vernieuwing'. Er waren twee discussiegroepen bestaande uit respectievelijk 5 en 6 personen. Er is gekozen voor deze intensieve vorm van onderzoek onder een beperkt aantal mensen omdat wij een situatie wilden creëren waarin wijkbewoners in de eerste plaats met elkaar praten over hun wijksituatie en niet zozeer met ons als onderzoekers.[1] Het ging ons om de wijze waarop wijkbewoners onderling hun situatie beschrijven en verklaren en hoe ze redeneren en op elkaar reageren. Hiermee wilden we zo dicht mogelijk een situatie benaderen zoals die in het dagelijkse leven kan voorkomen. Wij als onderzoekers dienden daarbij slechts een katalyserende rol te vervullen. Wil deze opzet slagen dan is een belangrijke voorwaarde dat de deelnemers elkaar leren kennen en het gevoel krijgen dat ze vrijuit kunnen spreken. Aangezien dit een ongedwongen sfeer en een herhaald samenkomen vereist zijn er per groep vier discussieavonden georganiseerd. Alle par-

ticipanten waren enthousiast over de bijeenkomsten en over de gelegenheidel zich over de wijk uit te spreken. Alle elf hebben aan alle bijeenkomsten acer deel genomen en de participanten gaven ondermeer aan dat ze gedurende er onderzoek naar de discussieavonden uitkeken. In de laatste bijeenkomst ti woordde één van de deelnemers de gevoelens over de discussies als volgt: 'hn ik wilde u dus eventjes, beide heren bedanken voor hun avonden die ze opjn offerd hebben en wij vonden het zelf heel fijne avonden (Ja, ja)'. De reden en deze positieve beoordeling was dat men het zeer interessant vond om de op T tingen van andere wijkbewoners te horen aangezien men normaliter geen el. en gelegenheid had om hierover te praten. Daarnaast had men het gevoeln men serieus werd genomen en dat men zonder voorbehoud echt kon zeggen un men dacht en voelde. e

Elke bijeenkomst duurde ongeveer tweeënhalf uur en alle acht de bijeenken sten zijn op band opgenomen en vervolgens letterlijk uitgetypt. Bij de discus waren steeds twee van de auteurs aanwezig en een van de twee had als taak:s de discussie te starten en op gang te houden en om enkele heel algemene onen werpen aan te dragen ('wonen; werken; onderwijs; wijkvoorzieningen; crimin liteit'). Het was uitdrukkelijk niet de bedoeling om de discussie te structurere (inhoudelijk te sturen. De rol van de tweede onderzoeker bestond eruit om delp eenkomsten en de participanten te observeren zodat na iedere bijeenkomst deyr voerde discussie met de andere onderzoeker kon worden nabesproken. :r

Een belangrijke kritiek die veelal wordt geuit op discours analyse is datl werkwijze niet alleen erg tijdrovend is, maar ook onduidelijk en daarmee mon lijk te controleren. Deze kritiek is zeker niet zonder grond en zelfs een uitij werkt stappenplan voor hoe discours analyse kan worden gedaan (Potter Wetherell, 1987), komt hier maar gedeeltelijk aan tegemoet. De manier ij werken die wordt aanbevolen bij het analyseren komt in essentie neer op n herhaaldelijk lezen van het materiaal, waarbij wordt gezocht naar patronere het discours die georganiseerd zijn rond een beperkt aantal termen, taaleenh den, voorstellingen en de betekenis die ze als vertoog hebben. Dergelijke be: kenissen zijn zeer moeilijk met een meer traditionele inhoudsanalyse te acha halen omdat daarbij 'teksten uiteengerafeld worden in elementen die afzonda lijk geregistreerd en beoordeeld worden. Een dergelijke werkwijze maakt synthese (d.w.z. een reconstructie van discursieve samenhangen) onmogeli (Van den Berg, 1992, p. 39). I

Een manier om de gevolgde werkwijze, interpretaties en conclusies toeg kelijk te maken voor beoordeling en validering is gelegen in het verslag van/ onderzoek zelf (Potter & Wetherell, 1987). Door stukken van de oorspronke ke discussie op te nemen met een gedetailleerde interpretatie, kan de werkwie en de accuraatheid van de interpretaties door de lezer worden beoordeeldn

e

wellicht van alternatieve interpretaties worden voorzien. Een belangrijk element hierbij is dat de analyse aan het gevoerde vertoog een zekere coherentie dient te geven zodat afzonderlijke aspecten die als elementen van een interpretatief referentiekader zijn gedefinieerd in elkaar grijpen. Bovendien kan worden nagegaan of de interpretatie vruchtbaar is in de zin dat nieuwe inzichten zijn opgedaan en er aanknopingspunten zijn gevonden om bijvoorbeeld etnocentrische interpretatiekaders te veranderen.

Ten slotte een opmerking over de omvattendheid van de analyse in dit artikel. We beperken ons hier tot een drietal interpretatiekaders die de participanten gebruikten tijdens de sessies. Het is natuurlijk onmogelijk om in het bestek van een artikel volledig recht te doen aan al datgene wat er gezegd is. De keuze die is gemaakt en in het navolgende wordt besproken bevat ons inziens wel de centrale en veelvuldig voorkomende thema's bij de beschrijving, beoordeling en verklaring van inter-etnische relaties. De drie kaders zoals die zullen worden besproken hebben bovendien betrekking op drie elkaar aanvullende aspecten: kenmerken van etnische minderheden, kenmerken van de leefsituatie en de rol van autochtone gezagdragers en de morele gemeenschap.

Ondanks dat door ons als onderzoekers niet over etnische minderheden is gevraagd en het onderzoek uitdrukkelijk onder de term sociale vernieuwing plaatsvond, werd een groot deel van de bijeenkomsten door de participanten gesproken over etnische minderheden. In de ene discussiegroep was dit ongeveer de helft van de tijd, in de andere discussiegroep was het duidelijk het overheersende thema. Bij deze discussies was het achterliggende referentiekader dat van wij-zij. Er werd duidelijk en consequent onderscheid gemaakt tussen autochtone Nederlanders en niet-Nederlanders en een overkoepelende conceptie zoals wijkbewoners werd nauwelijks gebruikt. Het wij-zij onderscheid bleek een centrale indeling om gebeurtenissen te beschrijven en informatie te verwerken. De participanten gebruikten voornamelijk de term 'buitenlanders' als er over etnische minderheidsgroeperingen in het algemeen werd gesproken. Daarnaast werd etnisch/nationale achtergrond als terminologie gebruikt zoals Turken, Marokkanen, Surinamers et cetera. Wij zullen bij de bespreking van het materiaal zoveel mogelijk aansluiten bij de termen van de participanten zelf.

4. Drie interpretatiekaders

4.1. Eigen keuze

Het interpretatiekader *eigen keuze* bevat argumenten voor de opvatting dat buitenlanders zich moeten aanpassen aan de Nederlandse samenleving. Deze op-

vatting wordt op verschillende plaatsen verwoord als er wordt gesproken over buitenlanders die 'gewoon' of 'normaal' moeten (leren) doen waarbij veronderstelde Nederlandse gewoonten, gebruiken en opvattingen het normatieve referentiekader vormt. Het feit dat buitenlanders zich niet aanpassen wordt daarbij als oorzaak gezien voor het weinig leefbaar zijn van de wijk.

(1) K: '*Mijn grootste punt* en mijn grootste euvel is ik vind, kom je als buitenlander wonen in 'n land, pas je aan, ja je hoeft heus niet al je cultuur of wat dat ook op te geven maar val andere mensen d'r niet mee lastig. Ik vind als jij naar 'n land toe gaat pas je aan naar de gewoontes van dat land en alle dingen die je binnenshuis doet, hè en waar je andere dus niet mee lastig valt of irriteert of wat dan ook dat is prima. Ik denk dat die mensen ook naar 'n moskee gaan (I: natuurlijk) vind ik uitstekend, moet kunnen, vind ik ook helemaal niet erg (I: nee) maar dan denk ik van ja net als met die ramadan, ik vind het allemaal goed en aardig maar begin niet 's avonds om twaalf uur keihard met die jeremejému ziek, want ik slaap en ik moet weer werken hè, zij melden zich ziek omdat ze niet kunnen eten omdat ze zich slap voelen, maar dan denk ik van eh eh pas je gewoon aan en als ze zich aanpassen dan zou het ook heel wat leefbaarder worden, ook al zouden er dan veel buitenlanders wonen.'

Er zijn verschillende opmerkingen over dit citaat te maken, maar wat ons hier bezig houdt is de nadruk die wordt gelegd op de noodzaak dat buitenlanders zich moeten aanpassen. Aanpassen wordt daarbij duidelijk eenzijdig opgevat: het zou een taak voor 'hen' zijn. De rechtvaardiging van deze opvatting wordt voor een belangrijk deel gevonden in de notie van eigen keuze. Dit kan geïllustreerd worden met twee typische citaten.

(2) G: 'Voor mij ligt de grens dat er Turkse scholen komen, eh eh vorig jaar hoor was ook op de televisie een actualiteitenprogramma, toen werd er gesproken over 'n eh kraamkliniek voor moslimvrouwen, speciaal voor moslimvrouwen, dat soort dingen dan zeg ik van nou dan ben je niet goed bezig, waarom moeten wij ons aanpassen aan hun terwijl zij naar Nederland komen uit vrije wil, ze zijn niet verplicht om naar Nederland te komen, ze komen uit vrije wil naar Nederland, dan zeg ik van als wij uit vrije wil naar 'n ander land toe gaan hebben wij ons aan te passen net zo goed als dat zij zich aan te passen hebben aan ons, dat ze hun eigen cultuur houden prima, binnenshuis in de moskee prima, maar net wat 'I' zegt dat wij er geen last van hebben, wij hoeven daar niet eh de lasten van te dragen van hun geloof.'

(3) C: 'Ik vind eh kijk je kiest er voor om in 'n bepaald land te wonen en je kiest

daar over het algemeen voor, dan zeg ik, ik doe het voor 'n bepaalde periode of ik wil dat mijn kinderen hier de rest van d'r leven slijten, dan vind ik het bijna onbeschoft naar je gastheer toe, in dat geval het land waar je je bevindt, om je kinderen eigenlijk helemaal in je cultuur op te voeden waar ze alleen maar 'n stukje van nodig hebben in d'r vrije tijd, omdat het gros van je tijd wanneer je dus leeft eh hoeveel werk je, laat ik even voor het gemak zeggen 50% ja, in je leven werk je, dat is die cultuur waarin je je bevindt. Ik vind dat dat 'n prioriteit is die moet je allereerst eigen maken, want daar moet je in overleven in die cultuur en dan ben ik helemaal mee eens dat je zegt ik probeer natuurlijk de roots van mijn ouders helemaal uit te pluizen, hoe het daar zit en zat enzovoorts, enzovoorts.'

In beide citaten wordt de nadruk gelegd op de eigen keuze die buitenlanders hebben bij het komen naar Nederland. Deze voorstelling legt de verantwoordelijkheid voor hun komst bij buitenlanders zelf en bevat ook de notie dat de consequenties van die keuze (aanpassing) aanvaard dienen te worden. Buitenlanders worden in citaat 3 ook impliciet gedefinieerd als 'gasten' die zich behoorlijk naar hun gastheer dienen te gedragen, wat betekent dat ze zich moeten aanpassen aan de gewoonten en gebruiken van de gastheer. De conceptie 'gast' is in dit verband belangrijk omdat het duidelijke connotaties heeft van zowel tijdelijkheid als ook minder rechthebbend.

Bij voorgaande citaten is nog een andere opmerking te maken. Aan buitenlanders wordt niet het recht ontzegd om specifieke culturele gebruiken te hebben en te onderhouden. Wel wordt dit recht beperkt tot de eigen etnische kring waardoor er een duidelijke scheiding tussen de publieke en privé-sfeer wordt gemaakt. In de citaten komt de opvatting naar voren dat cultuur is op te delen en dat de eigen cultuur iets is dat alleen betekenis kan hebben in de vrije tijd en in eigen kring. Bovendien wordt in het derde citaat de eigen cultuur voorgesteld als traditie, historie en in ieder geval als onnodig en onpraktisch voor het functioneren in de Nederlandse samenleving. Het zou hooguit psychologische motieven dienen. Dit komt ook op andere plaatsen naar voren als bijvoorbeeld gesteld wordt dat de meeste buitenlandse ouders 'niet bij de tijd zijn'.

In de discussies wordt niet alleen de noodzaak van aanpassing verwoord, maar ook dat buitenlanders zich over het algemeen niet zouden aanpassen. Hiervoor worden twee verklaringen gegeven waarbij de tweede duidelijk het meeste gewicht krijgt. Als eerste wordt er op gewezen dat er zeer veel buitenlanders in de wijk wonen en autochtone Nederlanders een minderheid zijn. Het gevolg zou zijn dat buitenlanders zich niet hoeven aanpassen, 'H: want eh voor die paar Nederlanders hoeven ze eigen niet druk over te maken'. Ten tweede wordt herhaaldelijk gesteld dat buitenlanders zich niet voor de wijk en de Ne-

derlandse samenleving interesseren. Hieraan wordt onder meer de vervuilin
en verloedering van de wijk toegeschreven. Buitenlanders worden gezien a
alleen hun hand ophoudend terwijl ze geen moeite doen om zich aan de same
leving aan te passen. Dit gebrek aan interesse zou vooral voortkomen uit w
genoemd wordt een andere 'mentaliteit' van buitenlanders. Het volgende cita
is een voorbeeld.

(4) K: 'Het is ook 'n bepaalde manier van eh sorry dat ik het zeggen moet ma
de huizen waar de buitenlanders in wonen worden over het algemeen uitg
woond, 't is 'n bepaalde mentaliteit. Het lijkt wel of ze zeggen van het is to
niet van ons (ja) eh wij hebben nooit hoeven te betalen, wij krijgen alles dus w
zal ons het 'n zorg zijn hoe het er uit ziet en eh wat er mee gebeurt.'

De regelmatig gebruikte term 'mentaliteit' is niet zonder betekenis. Ten eers
is het opvallend dat het begrip wordt gebruikt als zou het voor zichzelf sprek
als verklaring. De term wordt in de discussies typisch gebruikt zonder een to
gevoegde kwalificatie en een dergelijk gebruik heeft een negatieve klank, zo
der dat deze beoordeling evenwel wordt uitgesproken. Het is 'de mentalite
van die mensen die zou verklaren waarom hun huizen uitgewoond zijn, ze
straat en parken bevuilen, ze hun kinderen alleen op straat laten spelen en in h
algemeen waarom er problemen zijn in de wijk. De term 'mentaliteit' is o
van grote waarde in een vertoog omdat het een onduidelijke term is waar ve
onder begrepen kan worden. Zaken zoals geen belangstelling en zorg van
leefomgeving, maar ook specifieke waarden en opvoedingspatronen kunnen
mee worden verklaard en/of bedoeld. Dit vage karakter laat het toe dat het vo
meerdere interactiedoelen kan worden gebruikt. Bovendien verwijst het beg
naar een oorzaak gelegen bij buitenlanders zelf of hun cultuur en niet naar b
voorbeeld wijkomstandigheden of misverstanden en onbegrip tussen groep
ringen onderling. Tegelijkertijd wordt de suggestie van een vaststaand onve
anderlijk kenmerk vermeden. Een mentaliteit kan veranderen, verbeterd wo
den als men maar wil. Hiermee wordt voorkomen dat aan buitenlanders inh
rente meer stabiele persoonlijkheidskenmerken worden toegeschreven die h
verwijt van racisme gemakkelijk zouden oproepen, terwijl de verantwoord
lijkheid voor veel problemen toch bij buitenlanders wordt gelegd. Buitenla
ders zouden wel in staat zijn om zich aan te passen, maar hiertoe niet bere
zijn. Deze interpretatie wordt ondersteund door de verwijzing in de discussi
naar buitenlanders die zich wel hebben aangepast en die wel, tenminste buite
huis, leven volgens Nederlandse gewoonten en opvattingen. Dergelijke vo
beelden van 'goede' buitenlanders geven aan dat het wel kan als men maar w
en dat het niet ligt aan de onwil of onredelijkheid van Nederlandse kant. B

vendien zouden deze 'goede' buitenlanders het gedrag van hun landgenoten eveneens afkeuren, waardoor de eigen opvatting wordt gerechtvaardigd en gevalideerd.

4.2. Ondergesneeuwd

Niet alleen wordt gesteld dat buitenlanders zich niet willen aanpassen, maar het gaat nog een stap verder: buitenlanders zouden de overhand krijgen in de wijk, waardoor autochtone Nederlanders zich zouden moeten aanpassen en niet de buitenlanders. De wijk zou worden 'overspoeld' met buitenlanders met als gevolg dat Nederlanders 'ondergesneeuwd' raken en een 'vreemde in hun eigen omgeving' worden.

(5) G: 'Ik zeg ook altijd ik heb geen hekel aan 'n buitenlander of 'n migrant ik heb d'r 'n hekel aan dat wij ondergesneeuwd zijn, daar heb ik 'n hekel aan.'

(6) C: 'want kijk wat ik nu niet begrijp, de tolerantie die is zo rekbaar dat op 'n gegeven moment neem je compleet je eigen cultuur mee en daarna ga je dan eh 'n andere cultuur min of meer in 'n hoek drukken om je eigen cultuur bovenaan te zetten. Ja dat vind ik de rollen omdraaien gewoon.'

Metaforen zoals 'ondergesneeuwd' en 'overspoeld' zijn van belang omdat ze gebruikt worden om voorstellingen te maken over de eigen leefsituatie. Metaforen verschaffen een bepaald begrip en een bepaalde verklaring van gebeurtenissen of situaties waarbij één kant van de zaak inzichtelijk wordt gemaakt en andere kanten verhuld blijven (zie Lakoff & Johnson, 1980). De metaforen waar het hier om gaat verwijzen naar de natuur. Hiermee wordt de voorstelling gedaan dat het om natuurkrachten gaat waar mensen geen greep op of verweer tegen hebben. Het gaat om krachten waartegen men machteloos is, waardoor wordt aangegeven dat men een hulpeloos slachtoffer is die volledig wordt weggedrukt (vgl. citaat 6). De oplossing behoort daarmee ook nauwelijks tot de eigen mogelijkheden. Bovendien is er de implicatie dat de oplossing drastisch dient te zijn: de sneeuw of het water kan alleen verwijderd worden. Een remedie die in de discussies dan ook enkele keren werd geëxpliciteerd zoals in het volgende citaat.

(7) G: 'Ik denk er niet alleen zo over hoor want dat is wat ik de eerste keer bedoelde dat zijn dat soort geluiden wat je gaat horen hè dat alle Nederlanders, tenminste alle Nederlanders die je daarover aanspreken en ook hier in het buurthuis hè, die zeggen ook van pleur al die buitenlanders het land uit. Laat ze naar

hun eigen land toegaan, wat doen ze hierzo. Ze vreten de boel op, eh nou de werkloosheid stijgt allemaal... Ik zeg ook hoor pletter ze allemaal het land uit, laat ze potverdorie hun eigen sores opknappen.'

In de citaten 5 en 6 komt niet alleen het gevoel naar voren dat men als Nederlanders ondergesneeuwd wordt, maar ook dat het eigenlijk andersom zou moeten zijn. De rollen van meerderheid en minderheid worden niet ter discussie gesteld, maar alleen de verdeling van deze rollen over de autochtone en allochtone bevolkingsgroepen. Buitenlanders zouden de overhand nemen en hun eigen wereld scheppen zonder zich iets gelegen te laten liggen aan Nederlandse wijkbewoners of de Nederlandse samenleving.

Dat buitenlanders de overhand kunnen nemen wordt onder meer geweten aan de rol van de actiegroep, buurtwerkers en hulpverleners die worden gezien als voornamelijk de belangen van buitenlanders dienend terwijl autochtone Nederlanders aan hun lot worden overgelaten.

(8) I: 'Ik heb niets tegen buitenlanders hoor, maar ze moeten dus normaal in onze cultuur meeleven en dat wordt niet gedaan. Zij worden dus véél meer de hand boven d'r hoofd gehouden als bij ons en dan kom ik weer terug dat als hier 'n Nederlander komt voor 'n woning krijgen ze hem niet want de buitenlander die heeft zo achter elkaar die woning, vraag ik me af waar zijn we mee aan de gang, daar krijg je dus de rotzooi door in de wijk.'

In dit citaat komen verschillende aspecten die al zijn besproken (en nog besproken zullen worden) naar voren. Het gaat er ons om dat allerlei instanties worden gezien als belangengroepen voor buitenlanders. Op verschillende plaatsen wordt dit in de discussies verwoord (H: 'het sterft van eh van de belangengroepen voor buitenlanders'). Het is de combinatie van buitenlanders passen zich niet aan, drukken ons weg en worden daarbij geholpen en afgeschermd door zaakwaarnemers wat verontwaardiging en verzet oproept. Buitenlanders staan niet in de kou maar zouden juist op allerlei manieren verzorgd worden. De eigen positie wordt hiermee voorgesteld als een van achterstelling en machteloosheid waardoor men het eigenlijke slachtoffer is.

De rol van belangengroepen wordt verder op drie manieren ter discussie gesteld. Ten eerste omdat ze hoeder zouden zijn van de culturele norm tegen racisme en discriminatie waardoor veel problemen in de taboesfeer terecht zouden komen en onbespreekbaar worden (zie verder). Ten tweede zouden belangengroepen veeleer de integratie van buitenlanders belemmeren omdat ze te veel ruimte geven voor de eigen cultuur waardoor buitenlanders zich als groep kunnen blijven afzonderen en noodzakelijk geachte vaardigheden (taal) onvol-

doende leren (L: 'Ik denk dat er gewoon in eh negatieve zin te veel gedaan wordt voor buitenlanders'). Ten derde wordt aan de oprechtheid van de motieven van bijvoorbeeld hulpverleners getwijfeld. Ze zouden niet zozeer in het belang van buitenlanders geïnteresseerd zijn, maar in het eigen belang: banen veilig te stellen en nieuwe banen creëren.

Deze voorstelling van belangengroepen en hulpverleningsinstanties heeft tenminste twee effecten. Ten eerste worden problematische verhoudingen in de wijk gedeeltelijk toegeschreven aan deze groepen en instanties die daarmee naast de buitenlanders verantwoordelijk worden gesteld. Het gevolg is dat de eigen verantwoordelijkheid verder wordt verkleind. Ten tweede wordt de situatie van buitenlanders in Nederland minder problematisch gemaakt – ze zouden immers goed verzorgd worden – waarmee er ruimte ontstaat om de belangrijkste rechtvaardigingsgrond voor hulp aan en beleid voor buitenlanders, ter discussie te stellen.

4.3. Heilige koe

Discriminatie en vooroordeel zijn gevoelige onderwerpen met een duidelijke morele en normatieve lading waarvan de participanten zich terdege bewust zijn.

(9) D: 'Het gevaar is met het begrip racisme en discriminatie, eh nou A kent me en die weet wel dat ik zeker eh geen racist ben, maar het gevaar zit in dit soort begrippen dat op een gegeven moment ga je van de Turk, Marokkaan en noem maar op, ga je een soort heilige koe maken, die man die mag je niet verrot schelden want hij is een Turk, maar als hij bijvoorbeeld in mijn ogen iets verschrikkelijks stoms doet en het is een Hollander, dan zeg ik joh vuile zak en dan is er niks aan de hand, hij vindt die man een vuile zak, dat is prima niks aan de hand joh. Nou is het een Turkse man hè joh kalm aan hè niet discrimineren, ja kijk en dat gevaar zit er in, dat het een soort heilige koe gaat worden. We moeten natuurlijk wel gewoon nuchter, verstandig blijven redeneren. Ik ben het helemaal met 'E' eens, als ik Turk ben en ik sterf van de armoe en ik ken in Nederland behoorlijk aan mijn boterhammen komen, dan trek ik ook naar Holland toe, dat is gewoon gezond, dat is normaal en daar heb ik ook niks tegen, maar eh ja god eh gewoon, gewoon de dingen bij de naam noemen en zo en zo als het is en je niet laten afremmen door eh bepaalde op zich onsympathieke vooroordelen, want daar heb ik de schurft aan, maar als eh me buurman een Hollander is, die wat stoms uithaalt, waarvoor ik me schaamde voor hem, dan scheld ik hem stijf. Kijk wat natuurlijk wel een rotopmerking is, gelijk vuile rot-Turk. Nou hè hè, waar is dat voor nodig zeg gewoon, nou ja ik ben Rotterdammer, dat weten ze al dan hoef ik dat niet te gebruiken. Ik bedoel maar, dus laten we d'r geen heilige koe van maken.'

In dit citaat komt de culturele norm ten aanzien van discriminatie en vooroordeel duidelijk naar voren. Zo wordt in de eerste regel door een beroep te doen op een andere participant getracht om potentiële afkeuring te vermijden (zie ook de citaten 4 en 8). De spreker weet dat wat hij gaat vertellen etnocentrisch klinkt en probeert vooraf een etnocentrische attributie af te weren. De culturele norm wordt in het vervolg expliciet ter discussie gesteld omdat het door de taboewerking vertroebelend en belemmerend zou werken. De uitdrukking 'heilige koe' wordt hierbij gebruikt wat de suggestie wekt van iets dat niet besproken kan worden omdat het tot het terrein van het geloven behoort wat geen relatie heeft met de werkelijkheid zelf. Een dergelijk geloven wordt als gevaarlijk gezien en gecontrasteerd met een gewone, nuchtere verstandige benadering die voor zichzelf zou spreken. Dit beroep op de werkelijkheid en op een verstandige benadering is vooral functioneel als verweer tegen de mogelijke beschuldiging dat men vooroordelen heeft (zie Billig, 1988). De achtergrond van de eigen opvatting is immers niet gelegen in de voorkeur en afkeer van de persoon zelf, maar in de wereld zoals die is en zoals die met een nuchtere blik kan worden vastgesteld. Hiermee wordt de verantwoordelijkheid voor de opvatting geëxternaliseerd en bovendien wordt er een grotere waarheid geclaimd. Het beroep op een verstandige kijk contrasteert met een oordeel dat gekleurd is door gevoelens van afkeer dat daarmee inadequaat is.

Deze interpretatie wil niet zeggen dat wat in het citaat wordt gesteld in het geheel niet zou voorkomen. Integendeel, en het heersende taboe lijkt daarbij voor mensen een dilemma te kunnen inhouden. Niet zozeer een dilemma tussen eigen (etnocentrische) opvattingen en sociale normen die het uiten van die opvattingen belemmeren. Het gaat veeleer, zoals in citaat 9 wordt geïllustreerd, om de onderschrijving van de morele verwerpelijkheid van vooroordelen en discriminatie terwijl tegelijkertijd deze morele inhoud als een belangrijke hinderpaal wordt ervaren bij het aan de orde stellen van de dagelijkse problemen waarmee men te maken heeft.

Het beroep op de werkelijkheid en op nuchter verstand kan ook dienen om discriminatie te rechtvaardigen en als een vanzelfsprekend gevolg voor te stellen. In het volgende citaat gaat de discussie over een opmerking van een van de participanten (L) dat buitenlandse kinderen brutaal worden omdat ze vaak gediscrimineerd worden. 'L' gaat verder met:

(10) L: 'Ja ik denk dat die, ik denk dat die altijd iets hebben van ik moet me verweren want ik word straks gepakt.
(door elkaar heen gesproken)
H: nou ik denk, ik denk dat ze het van de ouders leren.
G: nou dat vind ik niet.

K: ja en ook van thuis uit.
H: Ik denk dat ze van de ouders leren, van eh trek jullie trek je bek maar open want eh die Nederlanders discrimineren, terwijl in principe...
(einde door elkaar gesproken)
(L geeft nu een voorbeeld van kinderen van een collega die problemen hebben vanwege hun huidskleur)
H: Ja maar ja dat komt heus door gewoon het beleid, het toewijzingsbeleid van de woningen (natuurlijk wel) en eh op positieve discriminatie (jawel) ja, (ben ik helemaal met je eens) wat dus de zeg maar agressie van de Nederlanders oppept ja en die gaan afreageren op iemand met een kleurtje (ja) en dat is in feite is dat logisch (ja) (natuurlijk) want op 'n gegeven moment eh als je zelf bij wijze van spreken iets nodig hebt en je wordt van het kasje naar de muur gestuurd en je ga op 'n, gegeven moment krijg je niks en eh als je dan 'n kleurtje hebt en eh het wordt zo voor je geregeld dan ga je dus als Nederlander wordt je flink boos en dan eh kan je wel eens gaan discrimineren logisch eh logisch gevolg.
K: kan ik best inkomen hoor, daar gaat het niet om, maar...
G: En wat je zegt van die kinderen van eh ja dat dat groeit want ze voelen zich gediscrimineerd, nou ik draai het dan maar andersom hoor, want als ik dan om me heen kijk wat er zit hè de Nederlanders zijn te tellen, dus dan kan je niet zeggen van nou die kinderen voelen zich gediscrimineerd, want die lopen met stukken hout van hier tot sint juttemus en mijn dochter loopt dan nog... die probeert dan toch met d'r mond, hè want ja zo voed je ze natuurlijk wel op, van je gaat niet gelijk beuken, je mond... ja dat doet ze dan en dan krijgt ze 'n beuk of wat dan ook en dan zeg ik van beuk je maar keihard terug.
H: En het is zelfs zo, het is zelfs zo dat die buitenlandse kinderen onder elkaar discrimineren (ja zo is het) (L: dat weet ik wel) want ze discrimineren op alle rotte gastarbeiders en dan zegt 'n eh Pakistaanse jongen tegen 'n Turkse jongen van tering Turk of wat dan ook, kijk.'

Er zijn verschillende interessante elementen in deze discussie, maar hier concentreren we ons op de wijze waarop wordt omgegaan met de stelling dat buitenlanders gediscrimineerd worden. Eerst wordt de stelling ontkent, maar na een voorbeeld van een concreet geval dat moeilijk is te weerleggen – omdat er intieme kennis wordt geclaimd – wordt discriminatie erkend. De verantwoordelijkheid hiervoor wordt evenwel afgewezen en vervolgens begrijpelijk en vanzelfsprekend gemaakt. Nederlanders zouden oneerlijk worden behandeld ten opzichte van buitenlanders waardoor het als logisch wordt gezien dat ze gaan discrimineren (zie ook citaat 8). De stelling dat buitenlanders worden gediscrimineerd wordt vervolgens expliciet ontkend en omgedraaid door beroep te doen op de wijksituatie zoals die zou zijn (ook, I: 'en als je dan ziet hoe hun

voorgetrokken worden en als er dan 'n Nederlander komt die wordt dan afgescheept'). Ten slotte wordt gesteld dat buitenlanders onderling discrimineren (G: 'Ze gunnen elkaar het licht in de ogen niet, ... het is haat en nijd onder die mensen'). Hiermee wordt discriminatie tot een meer algemeen verschijnsel gemaakt dat zich niet beperkt tot Nederlanders en dat bij andere groepen zelfs meer uitgesproken kan zijn. Een van de effecten is dat het eigen gedrag wordt gerechtvaardigd.

Naast dit beroep op rationaliteit en op de werkelijkheid zoals die is, is ook de veelvuldig gemaakte omkering dat niet de buitenlanders maar de Nederlanders gediscrimineerd worden interessant (K: 'Ik voel me nu gewoon dat ik gediscrimineerd wordt in plaats van dat zij gediscrimineerd worden'). Hiermee wordt niet de morele afkeuring van discriminatie verworpen, maar juist bevestigd. De spreker plaatst zich binnen de morele gemeenschap. Dat discriminatie verwerpelijk is wordt niet ter discussie gesteld, maar wel wie er gediscrimineerd wordt en daarmee wie er slachtoffer is van oneerlijke behandeling en het recht heeft om zich te verweren.

5. Discussie/conclusies

In dit artikel is een eerste aanzet gegeven tot een analyse en beschrijving van een drietal interpretatiekaders die door een aantal Nederlandse wijkbewoners worden gebruikt bij het beschrijven, beoordelen en verklaren van de situatie in de oude stadswijk waar ze leven, toegespitst op etnische minderheden en interetnische verhoudingen. De drie interpretatiekaders zijn genoemd: *eigen keuze*, *ondergesneeuwd* en *heilige koe*. Ze verwijzen respectievelijk naar kenmerken van etnische minderheden zelf, kenmerken van de concrete leefsituatie en naar de rol van gezagdragers en de morele gemeenschap.

Het spreken en denken over etnische minderheden blijkt een complex, in de zin van tegenstrijdig en ambivalent, karakter te dragen. Doordat wij de verschillende interpretatiekaders zo duidelijk mogelijk hebben willen schetsen is dit karakter enigszins geweld aangedaan. De variabiliteit in wat er gezegd is en hoe gebeurtenissen geïnterpreteerd worden was evenwel opvallend en stemt overeen met andere studies (Wetherell & Potter, 1988). Elementen uit verschillende interpretatiekaders worden in combinatie met elkaar gebruikt en kunnen ook met elkaar op gespannen voet staan. Het gevolg is dat de wijze waarop over etnische minderheden in de wijk wordt gesproken en gedacht gekenmerkt wordt door inconsistentie en ambivalentie. Er worden bijvoorbeeld niet alleen elementen van meer etnocentrische interpretatiekaders gebruikt, maar ook verwijzingen naar de morele afkeuring van vooroordeel en discriminatie. Er zijn

verschillende kaders die mensen tegelijkertijd kunnen gebruiken en die het dilemma-achtig karakter van het denken over etnische relaties weerspiegelen (vgl. Kemper, 1988). Zo kunnen mensen worstelen met enerzijds wat zij als een onleefbare situatie als gevolg van het niet willen aanpassen van etnische minderheden interpreteren en anderzijds de waarde van de morele gemeenschap van onbevooroordeelden. Billig et al. (1988) suggereren dat dergelijke tegenstrijdige kaders kenmerkend zouden zijn voor 'common sense'. De implicatie is dat er een vraagteken moet worden gezet achter het gebruikelijke onderzoek naar etnocentrisme waarbij wordt geprobeerd om vast te stellen of mensen al dan niet echt etnocentrisch of bevooroordeeld zijn. Het vraagteken heeft hierbij niet zozeer betrekking op de veronderstelling dat mensen een achterliggende overtuiging of negatieve evaluatie hebben, maar wel op de bredere betekenis hiervan en ook op het voorbijzien aan de variabiliteit in de expressie van die overtuiging of oriëntatie. Deze expressie lijkt immers niet alleen afhankelijk van de achterliggende overtuiging, maar vooral ook van de context waarin dit gebeurt, het gebruik van andere interpretatiekaders en ook van datgene wat men wil bewerkstelligen (Billig, 1987).

Dit laatste aspect verdient nader aandacht. Een voor de hand liggende reactie op onze functionele interpretaties van stukken tekst is dat het onduidelijk is of de betrokken personen inderdaad in de discussies datgene wilden bewerkstelligen dat als effect van het vertoog is gesuggereerd. Bewerkstelligen moet hier echter niet in psychologisch intentionele zin worden opgevat. We hebben geen analyse gepretendeerd van achterliggende motieven van de participanten. De aandacht is uitgegaan naar wat taal doet, naar de voorstelling van zaken die wordt gegeven in een bepaalde beschrijving en de verklaring die daarbij veelal is geïmpliceerd. Het praten over etnische minderheden en vooral de wijze waarop het vertoog vorm wordt gegeven is met andere woorden niet vrijblijvend. Het heeft consequenties voor bijvoorbeeld de conceptie van de eigen rol en positie, ten opzichte van die van etnische minderheden (zoals, 'zij die zich dienen aan te passen aan ons').

De beschrijving van een drietal interpretatiekaders dat wordt gebruikt bij het praten en denken over etnische minderheden in de wijk, verschaft ons inziens inzicht in de achtergronden en kenmerken van etnocentrische denkbeelden. Hierdoor kan het bruikbaar zijn om dergelijke denkbeelden te veranderen. Zo bleek de opvatting dat buitenlanders zich eenzijdig moeten aanpassen aan Nederlandse normen en waarden voor een belangrijk deel beargumenteerd te worden vanuit de notie dat mensen uit etnische minderheden zelf gekozen hebben om naar Nederland te komen en hier 'gasten' zijn.[2] Een dergelijke voorstelling en argumentatie kan van de nodige kanttekeningen worden voorzien waardoor het minder gemakkelijk als rechtvaardigheidsgrond kan dienen. Ook kan in

aansluiting bij deze voorstelling niet alleen op de verantwoordelijkheden van de 'gasten' worden gewezen maar ook op die van de 'gastheer'. De interpretatie van de positie van etnische minderheden in termen van 'gast' kan met andere woorden aangegrepen worden om beroep te doen op de daarmee verbonden conceptie van 'gastheer'. Hiermee verandert de eenzijdige definitie van de situatie. Een volgende stap zou dan kunnen zijn om deze rolverdeling zelf ter discussie te stellen.

Situaties en gebeurtenissen worden ook duidelijk geïnterpreteerd vanuit het kader dat het eigenlijk de Nederlandse wijkbewoners zijn en niet de etnische minderheden die achtergesteld en in de steek gelaten worden. Hiermee bevestigt ons onderzoek wat al meer is gesignaleerd (Abraham-van der Mark, 1985). Allerlei instanties die in de wijk actief zijn worden als belangengroepen voor etnische minderheden gezien. De rol van deze instanties werd daarbij op verschillende manieren ter discussie gesteld en in het algemeen werden inter-etnische verhoudingen die als problematisch worden ervaren hierdoor gedeeltelijk verklaard. Aandacht voor de vraag hoe dergelijke instanties worden gezien lijkt dan ook zeker noodzakelijk al was het alleen maar om reële of als reëel gepercipieerde problemen bespreekbaar te maken. Gebeurt dit niet dan wordt er wel erg gemakkelijk voorbij gegaan aan de sociale realiteit van het leven in een oude stadswijk met 61 verschillende nationaliteiten en de onvermijdelijke spanningen en conflicten die dat met zich meebrengt.

Dit laatste brengt ons ten slotte bij de vraag naar de betekenis van de beschreven interpretatiekaders. We hebben inzichtelijk willen maken hoe over etnische minderheden wordt gedacht en gesproken om de achtergronden van etnocentrische denkbeelden aan te geven. Deze denkbeelden spelen een cruciale rol in het beschrijven, verklaren en legitimeren van inter-etnische relaties. Hierbij is het de vraag hoe etnocentrische denkbeelden moeten worden opgevat en begrepen. In de inleiding van dit artikel hebben wij het begrip zeer algemeen omschreven als de combinatie van negatieve opvattingen over andere groeperingen en positieve denkbeelden over de eigen groepering. In deze beschrijvende zin is het ons inziens bruikbaar en empirisch veel voorkomend zoals uitgebreid is geïllustreerd. De deelnemers aan de discussies beperkten zich evenwel niet tot een differentiële evaluatie van kenmerken en gedragingen van allochtonen en autochtonen, maar deze evaluatie werd ook gerechtvaardigd door bijvoorbeeld te verwijzen naar specifieke cultuurverschillen die dienden als verklaringsgrond. In dit opzicht lijkt er sprake van een ideologisch geladen interpretatiekader ter ondersteuning van etnocentrische denkbeelden. Het is evenwel de vraag of dit de enige verklaringsgrond is voor de negatieve beoordeling van etnische minderheden. Wat niet veronachtzaamd moet worden is de sociale realiteit van het dicht bij elkaar leven in een oude stadswijk en de vraag hoe in een dergelijke

situatie een zekere vorm van geordend samenleven kan ontstaan. Het lijkt met andere woorden niet juist om iedere overlast die wordt ervaren te interpreteren in termen van etnocentrisme of zelfs racisme. Hierdoor immers worden alle vraagstukken van inter-etnische relaties gereduceerd tot een kwestie van houdingen en opvattingen waarbij er geen sociale realiteit lijkt te zijn. Mensen kunnen echter door te benadrukken dat etnische minderheden zich dienen aan te passen, ook aan willen geven dat er in de sfeer van het openbare leven algemene regels dienen te zijn waar iedereen zich aan heeft te houden om de wijk leefbaar te houden. Het is de vraag of een dergelijke opvatting alleen en onmiddellijk in ideologisch etnocentrische termen moet worden geïnterpreteerd. Temeer daar dit de vraag oproept hoe in dat geval identieke opvattingen van bijvoorbeeld Turkse wijkbewoners geïnterpreteerd dienen te worden.[3] Voorbijzien aan de concrete leefsituatie in achterstandswijken leidt met andere woorden te gemakkelijk tot een eenzijdige interpretatie in termen van ideologisch geladen interpretatiekaders. Het gevolg is dat er onvoldoende adequaat inzicht kan ontstaan in het vraagstuk van inter-etnische relaties.

Noten

1. Het is duidelijk dat deze keuze voor intensief onderzoek onder een beperkt aantal mensen niet alleen voordelen heeft in de vorm van de 'diepte' en rijkdom van het materiaal, maar ook nadelen in de vorm van de vraag naar de generaliseerbaarheid van de bevindingen.
2. Deze opvatting weerspiegelt wellicht de term 'gastarbeiders' die nog niet zo lang geleden officieel werd gebruikt.
3. In een vervolgonderzoek onder Turkse wijkbewoners uit dezelfde wijk waarmee ook discussieavonden zijn gehouden werd deze opvatting door enkele Turkse mensen expliciet verwoord.

Literatuur

Abraham-Van der Mark, E.E. (1985). 'Hierboven wonen twee gewone Christenmensen: verhalen over etnische minderheden.' *Sociologisch Tijdschrift*, 11, p. 593-622.

Billig, M. (1987). *Arguing and Thinking*. University Press, Cambridge.

Billig, M. (1988). 'The notion of "prejudice": some rhetorical and ideological apsects.' *Text*, 8, p. 91-110.

Billig, M., S. Condor, D. Edwards, M. Gane, D. Middleton & A. Radley (1988). *Ideological Dilemmas*. Sage, London.

Edwards, D. & J. Potter (1992). *Discursive Psychology*. Sage, London.

Hraba, J., L. Hagendoorn, & R. Hagendoorn (1988). 'De etnische hiërarchie als sociale representatie van een multi-etnische samenleving.' *Mens en Maatschappij*, 63, p. 309-331.

Jaspars, J. & C. Fraser (1984). 'Attitudes and social representations.' In: *Social Representations*, R.M. Farr & S. Moscovici (Eds.), University Press, Cambridge.

Jong, W. de (1986). *Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk*. Eburon, Delft.

Kemper, F. (1988). 'Het racistisch geheel en de (vooroor)delen.' *Psychologie en Maatschappij*, 42, p. 19-28.

Lakoff, G. & M. Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. University Press, Chicago.
Moscovici, S. (1982). 'The coming era of social representations.' In: *Cognitive Analysis of Social Behavior*, J.P. Codol & J. Leyens (Eds.) Nijhoff, The Hague.
Moscovici, S. (1984). 'The phenomenon of social representations.' In: *Social Representations*, R.M. Farr & S. Moscovici (Eds.) University Press, Cambridge.
Potter, J. & J. Litton (1985). 'Some problems underlying the theory of social representations.' *British Journal of Social Psychology*, 24, p. 81-90.
Potter, J. & M. Wetherell (1987). *Discourse and Social Psychology*. Sage, London.
Van den Berg, H. (1992). 'Racismeonderzoek en discours-analyse.' *Migrantenstudies*, 7, p. 38-61.
Wetherell, M. & J. Potter (1988). Discourse analysis and the identification of interpretive repertoires. In: *Analyzing Everyday Explanations: A Casebook of Methods*, C. Antaki (Ed.) Sage, London.